

УДК 811.161.238

**Офіційно-діловий стиль української мови
на тлі соціокультурного виміру періоду 20-30-х рр. ХХ ст.**

Тихоненко О. В.

*Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва,
м. Харків, Україна*

У статті розглядається офіційно-діловий стиль української мови в контексті соціокультурного виміру періоду 20-30-х рр. ХХ ст. Аналізується концепт ДЕРЖАВНІСТЬ у мові архівних документів та словниках 20-30-х рр. ХХ ст. Зосереджено увагу на вивченні фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю української мови, що постають як засоби мовної репрезентації концепту. Доведено, що концепт сприймається як ключ до розуміння соціального світогляду і світосприйняття, а також виступає основним засобом концептуалізації в мовній картині світу.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, українська мова, офіційно-діловий стиль, політична лексика, радянізми, фразеологічні одиниці, фрейм.*

Становлення і розвиток функціональних стилів безпосередньо залежить від рівня розвитку суспільства, оскільки на окремому етапі його еволюції виникає потреба комунікативного забезпечення певної сфери життя. Саме у цих цілях формується система, що складається із сукупності екстралінгвальних і лінгвальних чинників. Тому зі змінами в соціальній і політичних сферах періоду 20-30-х рр. ХХ ст. підвищується роль офіційно-ділового стилю української мови і разом з тим з'являється необхідність у залученні місцевого населення до державних справ, доведення до його відома рішень і постанов уряду рідною мовою. У складі означеного стилю виникли зовсім нові жанри (декрет, мандат тощо). Урядом країни були прийняті декрети і постанови про державний статус української мови нарівні з російською, про обов'язкові заходи щодо розширення її суспільних функцій, особливо в діловодстві та судочинстві. Для вирішення цих завдань було створено спеціальні комісії, що виконували величезну роботу щодо поширення української мови в галузі освіти, науки, діловодства. Досліджуваний стиль 20-30-х рр. ХХ ст. характеризується становленням його стилістичних норм і стильових рис.

Для кожної епохи характерні свої ключові слова, що презентують концептуальну і мовну картини світу. Позначаючи найбільш актуальні явища, реалії, вони посідають вагомe місце в мові певного історичного періоду, активно використовуються носіями мови і є невід'ємною частиною мови певної сфери діяльності людини. Вивчення таких мовних одиниць дозволяє розкрити основні соціальні орієнтири суспільства досліджуваної епохи та витоки цих одиниць.

Концепти, дослідження яких сприймається як ключ до розуміння соціального світогляду і світосприйняття, виступають основними засобами концептуалізації в мовній картині світу. Так, О.Потебня і І.Огієнко звертаються у свій час до концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ*, відстоюючи його культурологічний аспект: поки живе мова – житиме народ як національність й існуватиме державність. Народ ними розглядається як

суб'єкт культурно-історичного процесу і відповідно державності. Однією з вербальних форм експлікації концепту є фразеологічні утворення.

Вивчення мовної і концептуальної картин світу в межах офіційно-ділового стилю української мови не досліджувалося, тому *актуальність* подібного спостереження не викликає сумніву.

Студіювання концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ* має діахронізм і в нашій роботі не претендує на завершеність, проте й не обмежується вивченням на синхронному зрізі, що й зумовлюється нашою метою і завданням. Тому *метою* статті є спроба проаналізувати концепт *ДЕРЖАВНІСТЬ* як показовий на матеріалі фразеологізмів офіційно-ділового стилю 20-30-х рр. ХХ ст., відбитих в архівних документах та словниках. Аналіз концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ* є висвітленням мовної картини світу означеної епохи, що склалася під впливом екстра- та інтралінгвальних чинників.

В українській мові для реконструкції змісту концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ* належить визначити його мовні репрезентації, що втілено в текстах офіційних документів і словникових дефініціях. Доведено, що фразеологічні одиниці – це засоби мовної репрезентації концепту. Вважаємо, що представлення фразеологічних одиниць (ФО) у документах є питомими з боку природи мови. ФО у досліджуваних словниках, відбиті тлумаченням та синонімами, – більш штучні (виконують стилістичну функцію, набули ознаки нейтральності), оскільки не відтворюють повноцінно багатогранність картини соціального буття.

Насамперед звернімося до семантики лексеми *державність*. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано таке номінативне значення: *державність* – *державний лад; державна організація* [1, с. 268]. На підставі таких ключових слів, що задіяні до тлумачення лексеми *державність*, виділяємо основні фрейми студійованого концепту: *державний лад* і *державна організація*.

Згідно з тлумачним словником юридичних термінів чітко окреслено перший фрейм: «Державний лад – система соціальних, економічних і політичних відносин, які закріплені нормами конституційного права. Д.л. визначає основні організаційні форми та інститути механізму політичної влади в державі» [5, с. 77]. Лексема *організація* є полісемантичною: ...2. Об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін. // Сукупність людей, груп, об'єднаних для досягнення якої-небудь мети, вирішення якої-небудь завдання на основі принципів поділу праці, поділу обов'язків та ієрархічної структури; громадське об'єднання, державна установа. Організація Об'єднаних Націй. 3. Компанія, установа, їх підрозділи чи об'єднання, які виконують самостійні функції та мають адміністрацію. // Державна, партійна, громадська і т. ін. установа. 4. Особливості будови, устрій чого-небудь; структура. ... 6. Комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [1, с. 679].

У процесі аналізу словникових дефініцій на природу значення слова *державність* стає зрозумілою деяка його недостатня визначеність, оскільки відсутнє як таке пряме словникове тлумачення, наявні лише ключові слова (по суті становлять синонімічний ряд) щодо наповнення змісту цього концепту, які посилаються на подальші тлумачення. Необхідність використання цього поняття об'єктивно існує, але чітких теоретичних розробок стосовно його змістовного навантаження, природи, функцій у житті людської спільноти не знаходимо.

Відомо, що лексема *державність* належить до політичної лексики і презентує політичний дискурс. Тож розуміємо *державність* як сукупність певних помислів та дій, які сприяють збереженню держави. При цьому державність виступає як комплекс інститутів політики, економіки і культури, що цілісно діють на території країни, забезпечуючи її розвиток.

На початку ХХ ст. починається національний рух за встановлення державності в Україні, за суверенність у союзі з Росією на автономних засадах. Досліджуваний нами синхронний зріз – доба бурхливого піднесення і занепаду, творіння і знищення державності, прискореного руху вперед і застою державотворення в Україні. Цей процес подібний до нинішнього у плані концепції, принципів розбудови держави, коли народ прагне соборності, самостійності, незалежності, а політичні перипетії заважають цьому шляху української державності, як заважали на багатолітньому шляху українцям будувати державність, незалежну державу напади монголо-татар, національно-визвольна війна за часів Хмельниччини, період визвольних змагань початку ХХ ст., процес українізації тощо.

Ураховуючи екстра- та інтралінгвальні чинники концептуалізації державності, конкретизуємо фрейм *державність* – *державний лад* та виокремлюємо два субфрейми (ієрархічні одиниці): *державність* – *установа* і *державність* – *посадовець*. У 20-30-х рр. ХХ ст. українськими державотворцями було вироблено систему складних номінацій на позначення державних організацій та установ, а також посадовців, які забезпечували повноцінне життя держави в політичній, економічній та соціальній сферах. Так, утворилися такі ФО: *Державне Міністерство, Державний Сенат, шеф державної власті, державний Столоначальник, державний діловод, Рада Народніх Комісарів, державні установи, державний апарат* тощо. Оскільки на початку ХХ ст. українці мали *пролетарську державу* і прагнули *створити конституційно-федералістичну державу, незалежну державу, державний організм, державний лад, витворити одноцінність, мати центральну владу, державну самостійність, зріст державности* (тут і далі зберігаємо орфографію), *скріплення самостійности*, а також підкреслювалася *необхідність здійснити державне будівництво* [2, с. 236–237], *створити державну службу, військову владу, цивільну владу, найвищу владу, зверхню владу, місцеву владу* [3]. При цьому значна увага приділялася в установах дисципліні, щоб пройти складний *шлях української державности, повернути загублену державність*.

Державність розуміється як нація та устрій буття (як матеріальний, так і психологічний) цілого народу. З огляду на офіційно-ділову фразеологію студійований концепт є багатомірним утворенням, де стають нероздільними його складники: *державна мова, нація, народ, влада, закон, право, дипломатія, моральність*, що є важливими і невіддільними у структурі названого концепту. Своєрідними фразеологізованими «знаками» цього концепту є: *автономія законодавства, вага українського чинника, виборче право, виконавча власть, вирівнювання територіальних рахунків, відповідальність державної служби, внутрішня самовлада, гасити владу, державна легковажність, затвердити Кабінет* [4].

Отже, для українського народу власною державою було і залишається таке національне утворення, яке, кладучи в основу свого розвитку українську мову як державну, маючи свою власну державотворчу символіку, чітко визначену територію, функціонує на основі тісної взаємодії влади і громадян, сили і компромісу, закону і свободи як на території країни, так і за її межами, і яке, апелюючи до загальнолюдських моральних цінностей, посідає належне місце у світовій спільноті. Як бачимо, первинний зміст концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ* пов'язаний з такими концептами, як *ДЕРЖАВА, ВЛАДА, НАРОД, МОВА*. Таке дерево концептів простежуємо через приклади словникових реєстрів, дефініцій та в документах.

Мова завжди виконувала державотворчу функцію, була і є державотворчим чинником. Тому вона не роздільна з державністю. У досліджуваний період показовими виявилися такі ФО: *прискорити фактичну українізацію, порядок переходу діловодства на українську мову, реєстрація листування українською мовою, рух українізації діловодства, брак вчителів української мови, через політичні обставини, доповідь*

Ц.К. українзації Радапарату, статистичні відомості про стан українзації, доповідна записка ЦВК українзації радапарату, стан українзації радянського апарату, заходи забезпечення рівноправності мов, сприяння розвітковій українській мові, поєднана українзація радянського апарату, про рівні права мов, заходи що до українзації шкільно-виховальних установ, розподілити по ознакам мови, гуртки по вивченню, план українзації установ [2, с. 95]. Саме тоді функціонують фразеологізми офіційно-ділового стилю, які називаються радянськими, що виконують важливу функцію для реалізації фрейму лад: творення кадрів, поставити своїм завданням, давати змогу, посилення роботи, подати доповідь, учительський персонал, викладацький персонал, вжити заходів, поставити питання, звернути увагу, визнавати за потрібне, доконали зобов'язання, підлягати звільненню, зосередити увагу, досягти мети, слово товариського роз'яснення, особливо кваліфікована особа, знайти відгук, користуватися чутками, прийти до певності, вести вивчення, відрізати доступ [3]. Наступна категорія радянських слів має зв'язок з аналізованим концептом: українзація державного апарату, процес мовного будівництва, штучна українзація, збільшити українзацію, організоване волевиявлення населення, узаконити окремим декретом, цитадель українського націоналізму, розсадник шовінізму, боротьба з релігійними забобонами, ідеологічний фронт, комуністичний елемент, скинення влади, усунути нерівність, зносини з державними органами, надавати право, реставрувати минуле, українська радянська культура [4]. Приклади архівних документів та наявних у словниках ФО свідчать про перевагу абстрактного над конкретним. Очевидно, світобачення державності, зокрема мовна картина офіційно-ділового стилю 20-30-х рр. ХХ ст. виявляється в семантиці ФО, що переживала становлення, як і офіційно-діловий стиль української мови загалом. Однак процес українзації свідомо завадив процесові українського державотворення, про що свідчать спостереження над фразеологізмами. У зв'язку з цим практично звужуються рамки репрезентації концепту. Українська ділова мова цього періоду ввібрала в себе кальки російських термінів, а фразеологія офіційно-ділового стилю стала втрачати свою самобутність, оскільки процес державності призупинився з приходом тоталітарної влади, а концепт *ДЕРЖАВНІСТЬ* припиняє таке своє існування.

Висновок. Отже, кожному етапові розвитку нації, державності відповідає свій рівень лексико-фразеологічного кодування його мови, кожній зміні суспільної думки, кожній суттєвій ідеологічній варіації відповідає нове ключове слово, нова система тексту; за своїм характером фразеологія є антропоцентричною і виконує семантичну функцію. Фразеологія української мови значною мірою увиразнює важливі фрагменти мовної картини світу, зокрема в аспекті суспільного буття і потреб стильового забезпечення державного життя. Фразеологізми текстів службових документів 20–30-х рр. ХХ ст. значною мірою є результатом національного світобачення, зокрема, поглядів на державотворчі процеси; містять вичерпну інформацію про ідею державотворення в соціальній картині світу.

Подальші дослідження концепту *ДЕРЖАВНІСТЬ* у рамках як офіційно-ділового, так і інших мовних різновидів, матимуть цілісне уявлення про мовну і концептуальну картину світу, а також будуть значущими для розвитку когнітивної лінгвістики в діакронії та синхронії.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.
2. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1994. – 560 с.

3. Підмогильний В. Фразеологія ділової мови / В.Підмогильний, Є. Плужник. – К.: Час, 1927. – 296 с.

4. Постанова Пленуму ЦК КП(б)У від 22 червня 1923 р. // Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення КП і Радянського уряду. 1917 – 1959 рр.: збірник документів. – К., 1959. – Т. 1: 1917 – червень 1941 рр. – С. 229–232.

5. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В.Г.Гончаренко, П.П.Андрущенко, Т.П.Базова та ін.]; за ред. В.Г.Гончаренка. – К.: Либідь, 2003. – 320 с.

Тихоненко Е. В. Официально-деловой стиль украинского языка на фоне социокультурного измерения периода 20-30-х гг. XX в. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.305-309

В статье рассматривается официально-деловой стиль украинского языка в контексте социокультурного измерения периода 20-30-х гг. XX в. Анализируется концепт ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ в языке архивных документов и словарях 20-30-х гг. XX в. Внимание сосредоточено на изучении фразеологических единиц официально-делового стиля украинского языка, что выступают в роли средств языковой репрезентации концепта. Доказано, что концепт рассматривается как ключ к пониманию социального мировоззрения и мировосприятия, а также выступает основным средством концептуализации в языковой картине мира.

Ключевые слова: *концепт, языковая картина мира, украинский язык, официально-деловой стиль, политическая лексика, советизмы, фразеологические единицы, фрейм.*

Tykhonenko O. Official-business style of the Ukrainian language in the socio-cultural aspect of the period 20th – 30th years of the 20th century // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.305-309

The article deals with the official-business style of the Ukrainian language in the context of the socio-cultural dimension of the period 20th – 30th years of the 20th century. The concept STATEHOOD in the language of archival documents and business language dictionaries 20th - 30th years of the 20th century are analyzed. The attention on studying of the phraseology in official-business style of the Ukrainian language, which acts as a representation of the concept of language, is focused. We prove that the concept is seen as key to understanding the social world and world, and is the main tool of conceptualization in linguistic world. The main concept's frames based on key words are selected. The subframe as the part of the concept is defined. The effect of extralinguistic factors on the formation of these terms is determined. The structural components and signs of the concept STATEHOOD are analyzed. The studying of concept provides the whole imagination of conceptual and language world's picture. The phraseology of the official documents of the 20th - 30th years of the 20th century are the result of the national attitude, looks to the state-formation processes, contain exhaustive information about the idea of creation of the state in the social picture of the world, are selected.

Key words: *concept, language world, Ukrainian, official-business style, the political lexicon, sovietisms, phraseology, frame.*

Поступила до редакції 02.04. 2013 р.